

insignificant though; majority of remittances come to Ukraine through international payment system or via informal channels.

Key words: *migration, labor migration, remittances.*

УДК 316.36

А. О. Таранова

ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: ПОШУК МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню окремих аспектів соціальної поведінки дітей українських трудових мігрантів, а також пошуку механізмів для їх соціальної адаптації. У статті використано матеріали соціологічних досліджень: «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» (2009р.) та «Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів» (2011 р.)

Ключові слова: *«дистантна» родина, діти трудових мігрантів, соціальна поведінка, соціальна адаптація.*

Сьогодні категорію дітей, чиї батьки тривалий час перебувають на заробітках за кордоном, прийнято вважати як таку, що потребує особливої соціальної опіки. Сім'ї, в яких принаймні один з батьків є трудовим мігрантом, дослідники визначають як «дистантні». Причиною таких характеристик є той факт, що виховання і соціалізація дітей у родинах трудових мігрантів часто здійснюється неповноцінно, особливо коли на заробітках перебуває мати (а саме фемінізація трудової міграції є характерною ознакою українського заробітчання) чи обоє батьків. Тоді виховання дитини здійснюють близькі родичі, друзі, а іноді діти і зовсім залишаються без опіки і соціального супроводу. В даному випадку сім'я як соціальний інститут зазнає деформації і перестає повною мірою виконувати свої функції [2, 156-167]. Деякі діти вміють успішно адаптуватися до життєвих реалій (принаймні, так виглядає назовні), інші ж поступово стають «кандидатами» на отримання непривабливого соціального статусу «дітей вулиці» чи «соціальних сиріт». Таким чином, життя без батьків, чи навіть без одного із них, є чинником, що може зумовити викривлення в структурі особистості дитини, а відтак – спровокувати девіації у соціальній адаптації дитини.

Вирішити ситуацію що склалася доволі складно, адже сім'ю чи то як соціальний інститут, чи як психоемоційне середовище замінити неможливо. Однак пом'якшити негативний вплив трудової міграції на соціальну адаптацію дитини необхідно. Для цього доцільним вважається пошук таких механізмів і способів впливу інших соціальних інститутів, які б сприяли ефективному комплексному соціальному розвитку дітей трудових мігрантів, а отже і повноцінному включенню їх у соціальне середовище. Першим кроком до досягнення поставленої мети є вивчення проблем і потреб таких дітей, в тому числі і визначення особливостей їх соціальної поведінки. Сучасні українські дослідники процесів міграції продовжують традиції, розпочаті в працях У. Томаса, Ф. Знанецького, Р. Парка, Е. Берджерса та інших. Більшість вітчизняних дослідників міграції (О.Малиновська, Е. Лібанова, М. Долішній, О. Позняк, У. Садова та інші) у своїх дослідженнях зосереджуються на макрорівні аналізу проблем трудової міграції, тож не фокусують увагу на ґрунтовному дослідженні її похідних феноменів, в тому числі феномену дистанційної родини. Натомість дистанційна сім'я як середовище соціалізації виступає об'єктом педагогічних та психологічних досліджень, представлених, зокрема, такими авторами як І.Трубавіна, А.Капська, В.Торохтій, Д. Пенішкевич, Н. Куб'як, Л. Ковальчук, Т. Кривко, Т. Дорошок. Основний акцент в цих працях робиться на аналізі проблем виховання, пропонуються методики соціально-педагогічної роботи з подолання занедбаності дітей, що виховуються в неблагополучних сім'ях. Для прикладу, І. М. Трубавіна визначає дистантну сім'ю як таку, «члени якої перебувають на відстані один від одного з різних причин; останнім часом до таких сімей почали відносити і сім'ї, де один з членів подружжя чи обоє батьків проживають окремо від сім'ї чи від дітей з різних мотивів, - сім'ї заробітчани» [3, 69-73]. Водночас дослідники не виділяють в окрему категорію тих дітей трудових мігрантів, соціалізація яких відбувається без особливих ексцесів, без виражених девіацій, а отже не досліджують увесь комплекс проблем, зумовлених дистанційним вихованням.

Слід наголосити що, на нашу думку, предмет подібних досліджень повинен охоплювати усю категорію дітей трудових мігрантів, незалежно від того, як відбувається їх пристосування до нових умов: без виражених девіацій чи неуспішно. Саме такий підхід дозволить дослідити весь спектр

проблем, пов'язаних із соціальною адаптацією дітей трудових мігрантів і дозволить розробити не тільки механізми пом'якшення наслідків, але й способи подолання проблем на етапі їх зародження.

У вересні 2009 року було проведено соціологічне дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки». Дослідження проводилося в рамках проекту МБФ «Карітас-України» «Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів». Його мета полягала у тому, щоб з'ясувати основні особливості соціальної поведінки дітей трудових мігрантів та виявити ефективні форми роботи у вирішенні їх проблем. Саме на результати цього дослідження ми будемо спиратися у даній статті.

Дослідження проводилося із застосуванням методу експертного опитування. Експертами в дослідженні виступили 54 особи – працівники шкіл, які згідно своїх посадових обов'язків займаються питаннями дітей трудових мігрантів: заступники директора з виховної роботи, шкільні психологи, соціальні педагоги. Експертне опитування проводилось у всіх загальноосвітніх навчальних закладах міст, в яких діє проект МБФ «Карітас України» «Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів»: Стрий (Львівська обл.), Соснівка (Львівська обл.); Івано-Франківськ, Коломия (Івано-Франківська обл.).

Згідно оцінки експертів, сьогодні в школах близько 7 % школярів становлять діти трудових мігрантів. Такі діти є і в молодших, і в середніх, і у старших класах; дещо більше таких дітей в середній шкільній віковій групі.

За спостереженнями експертів, діти трудових мігрантів є досить самостійні, проте вони не схильні до лідерства та не люблять брати на себе відповідальність за інших. Потребують особливих педагогічних та психологічних підходів, позаяк є емоційно вразливі.

За даними експертів, турбота про здоров'я дітей трудових мігрантів здійснюється родичами, з якими проживають діти. Позаяк українська трудова міграція є в переважній більшості «жіночою», це означає, що матері не контролюють належним чином стан дитини. Це, у свою чергу, може становити певну потенційну загрозу здоров'ю дітей, особливо, якщо йдеться про дівчат. Схильності дітей трудових мігрантів до різного роду узалежнень експертами не виявлено.

Позаяк діти трудових мігрантів не мають змогу повноцінно спілкуватися з батьками, їх соціалізація відбувається поза сім'єю, під дією різного роду чинників. Найбільший вплив на становлення особистості дітей, батьки яких знаходяться на заробітках, згідно експертних даних, має Інтернет. При цьому експерти не виявляють відчутного впливу друзів на процес становлення особистості дитини трудового мігранта; на процес її соціалізації практично не впливають художня література та вчителі. Тобто маємо ситуацію, за якої сім'я втрачає функцію основного агента соціалізації дитини трудового мігранта, а реальне соціальне середовище її комунікацій виховання замінюється «віртуальним».

Згідно експертних даних, діти трудових мігрантів у свій вільний час надають перевагу «пасивним» заняттям: комп'ютерним іграм, перегляду телепередач. У даної групи школярів відзначено низький рівень зайнятості тими активностями, які потребують втручання та підтримки (фінансової, моральної, організаційної) дорослих. Так, діти трудових мігрантів рідко займаються у гуртках за інтересами; вони не мають домашніх тварин.

На думку експертів, можна виділити такі ефективні способи вирішення проблем дітей трудових мігрантів, як проведення активної соціально-психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів та їх сім'ями. Водночас експерти відзначають потребу у покращенні матеріального становища країни та створенні адекватної нормативно-правової основи взаємовідносин між дітьми, їх опікунами та батьками, які знаходяться на заробітках.

Сучасна школа намагається співпрацювати з організаціями соціального спрямування, які прямо чи опосередковано займаються соціальною роботою з дітьми трудових мігрантів. Експертні дані свідчать і про те, що плідною можна вважати співпрацю школи з МБФ «Карітас України»; водночас близько половини експертів вказують на те, що роботу школи і громадських організацій, які займаються вирішенням проблем дітей трудових мігрантів, не скоординовано належним чином. Такий стан не бачиться оптимальним і потребує серйозної корекції [1].

Таким чином, проведене дослідження відкрило перед нами цілий спектр гострих проблем, з якими стикаються діти трудових мігрантів у процесі соціальної адаптації, а отже і сигналізувало про необхідність подібних досліджень. Перспективними напрямками роботи було

визначено: аналіз проявів соціальної поведінки дітей трудових мігрантів з подальшим розробленням ефективних стратегій вирішення їх проблем; визначення рівня їх соціальної активності із застосуванням методу соціометрії; виявлення рівня тривожності, вразливості та інших психологічних характеристик дітей трудових мігрантів за допомогою психологічного тестування; вивчення проявів життєвої унікальності через аналіз повсякденного життєвого досвіду молодих людей, чії батьки знаходились за кордоном на заробітках в період їх особистісного становлення біографічним методом (глибинні інтерв'ю).

Восени 2011 року розпочато дослідження «Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів». Дослідження ініційоване і проводиться Комісією УГКЦ у справах мігрантів спільно з Інститутом регіональних досліджень НАНУ в рамках проекту «Єдина родина». Проект скеровано на дослідження феномену полілокальної родини та процесів, що відбуваються в її рамках, як таких, що несуть у собі потенціал позитивних змін. Автора даної статті залучено до проведення фокус-групової дискусії з молодими людьми віком 21-35 років, батьки яких перебували у трудовій міграції в період їхнього дитинства. Отримані матеріали знаходяться в процесі обробки. Однак певні висновки, що стосуються соціальної адаптації дітей трудових мігрантів, вже можна коротко сформулювати.

1. У нашому дослідженні, очевидно, мова йде про тих представників, соціальну адаптацію яких можна вважати у тій чи іншій мірі успішною, оскільки ми допускаємо, що представників, які мають труднощі соціальної адаптації, залучити до подібних заходів вкрай важко, в силу їх соціальної ізольованості.

2. Проблеми адаптації дітей трудових мігрантів стосуються в першу чергу психоемоційної сфери. Учасники вказують на покращення матеріального становища сім'ї «*Фінансове становище сім'ї звичайно, що покращилось*» (В., жін., ФГД №1, «діти мігрантів») і водночас на гострий брак психологічного та емоційного спілкування з батьками «*[Бракувало] мам*» (В., жін., ФГД № 1, «діти мігрантів»); «*Діти без батьків [...]. Сумуємо один за одним*» (Н., жін., ФГД № 1, «діти мігрантів»). Особливо бракує батьківської підтримки дітям шкільного віку та у критичні моменти життя. У підлітковому віці дівчата особливо гостро відчувають

потребу у підтримці матерів, хлопці – у порадах батька. Слід наголосити, що повноцінне гендерне виховання дитини буде здійснено лише в умовах повної сім'ї: *«В мене спочатку батько поїхав за кордон, я був тоді в четвертому класі, і якби більше появлялася прив'язаність до мами. І от два моїх старших брати, вони більше цікавляться технікою, таким всяким. А я, а я пішов по напрямку, можна так сказати, трішки жіночому. Мене більше цікавить кухня. Мене більше таке цікавить»* (П., чол., ФГД № 1, «діти мігрантів»); *«В якийсь період в хлопця настає момент, тобто в школі там відстоювати якісь свої інтереси, це як правило там якісь бійки, чи ще щось. І от не хватає цього слова там: можна, а чи не можна, чи як це зробити от, от. Наскільки от цей момент виховний, не хватало там, всі мами, бабці там. [...]». А як десь комусь даш в голову, думаєш: а тато би сказав «молодець». Або не сказав би»* (С., чол., ФГД № 1, «діти мігрантів»). Таким чином, сім'ї трудових мігрантів не виконують функцію гендерного виховання. У подальшому це може стати причиною появи певних труднощів у побудові дітьми трудових мігрантів власних сімей, а отже буде продовжуватися руйнування структури сім'ї. Підсилюючим фактором таких висновків є той факт, що, лише незначна частина сімей трудових мігрантів є повною. Як правило, трудова міграція є або причиною, або наслідком розпаду сімей *«Утворилося три окремі родини в різних країнах, які чудово контактують між собою [...]». Мама в Англії, батько в Іспанії. А я тут залишився. З сестрою. В мене ще сестра є на десять років молодша, від мене. І так получилось, що років через п'ять виявилось, що в батька своє життя, в мами своє життя, вони потом приїхали звідти на Україну, розвелись[...]. В мами свій чоловік. В батька своя жінка, своя донька [...]». У мами англічанин, а у батька - українка жінка [...]». У нас чудові відносини, я маю дві мами, два тата»*; *«Якби ми всі залишилися в Україні [...], ми би жили там на одній квартирі, всі би один в одного на голові, були би якісь сварки»* (Р., чол., ФГД № 1, «діти мігрантів»).

3. Усі учасники категорично заперечують своє відношення до категорії «соціальних сиріт» і пояснюють його стереотипним ставленням окремих суспільних груп: *«Я цілком задоволений тим, як я виріс. Ії вважаю, що термін «сирота» до мене тут не підходить. Тобто це є така штука, яка повинна розглядатися персонально, в кожній сім'ї окремо»* (В., чол., ФГД

№ 1, «діти мігрантів»). Самі учасники дають визначення соціального сирітства як відсутність будь-якого зв'язку дітей з батьками, незалежно від місця їхнього перебування. Натомість вказують на вплив найближчого оточення (сусідів, близьких і родичів) в напрямку формування у них вразливого самоприйняття – через своє надмірне і штучне співчуття: *«Говорили «бідні діти». А ми на то не звертали уваги. Ми всім казали, що в нас дуже хороша мама і ми не відчували, що ми сироти. Ну, тобто в нас було нормально»* (Н., жін., ФГД № 1, «діти мігрантів»); *«Ми як з сестрою завжди виходили гуляти - там, на вулицю там, в двір [...], старші бабці говорять: «Ой, та в них немає мами, бідні дівчатка» [...]. Або бабцю нашу називали: «О, покличте маму, покличте маму». І ми просто поверталися і казали: «Це не наша мама» [...]. Це було... просто нас дратувало страшно»* (В., жін., ФГД № 1, «діти мігрантів»); *«Це стереотип якийсь[...]. Діти поглинуті в навчання [...], а їм вже толкують, от ви сироти, у вас нема батьків»* (С., чол., ФГД № 1). Робота педагогів, за словами учасників, зводилася до надання матеріальних пільг у школі.

4. Повсякденне виховання дітей трудових мігрантів здійснювали здебільшого найближчі родичі. Брак повноцінної сім'ї учасники намагалися компенсувати шляхом входження до інших малих груп, як правило туристсько-спортивних секцій чи творчих колективів. У критичні моменти життя, діти звертаються за порадою до авторитетних, на їхню думку, осіб. Такими називають братів-сестер, родичів, сусідів, тренерів - тобто осіб, які проявляють інтерес, опіку і турботу: *«Мені не хватало, можна так сказати, такої чоловічої підтримки, але я її знайшов в своїх от старших братах. [...] Вони мене наставляли на путь істинний, як то кажуть, можна сказати, замінили батька. В деякій мірі»* (В., чол., ФГД № 1, «діти мігрантів»); *«В якихось критичних ситуаціях, то завжди на допомогу приходила тітка наша [...]. Це маминого рідного брата дружина [...]. І її подружка – наша сусідка [...]. Інколи ми зверталися, інколи вони нас виловлювали, бо нас вдома майже не було. Виловлювали - і на ковер, і там тере- тере- тере...»* (Н., жін., ФГД № 1, «діти мігрантів»); *«Керівник тої секції якийсь час заміняв мені не так щоби тата, але його настанови, він мене зрозумів[...]. А потім, скажемо, «татом» стала жінка [...]. То була тренер легкої атлетики [...]. В неї*

такі настанови були, більш такі, що спонукали створювати ці чоловічі вчинки, просто її чоловік був тренер з боксу» (С., чол., ФГД № 1, «діти мігрантів»). Сучасний низький стан залучення дітей до позашкільних закладів освіти учасники дослідження пояснюють появою загальнодоступної широкої сітки віртуальних соціальних мереж.

5. Оскільки причиною виїзду за кордон здебільшого є незадовільне матеріальне становище, то слід зупинити увагу на фінансовому аспекті трудової міграції. Усі учасники вказують на покращення матеріального становища сім'ї. Учасники дослідження високо цінують батьківську працю і отримані ресурси використовують для здобуття вищої освіти та задоволення інших потреб саморозвитку та особистісної реалізації. Водночас слід вказати і на негативні наслідки фінансової свободи: з'являється категорія дорослих працездатних людей, які перебувають на батьківському утриманні, займають соціально інертну позицію, як правило є представниками девіантних груп і становлять категорію так званих «соціальних утриманців».

Аналізуючи висновки проведених досліджень, сформулюємо основні методичні рекомендації та визначимо перспективні, на нашу думку, напрямки роботи з дітьми трудових мігрантів.

1. Внаслідок тривалого перебування батьків за кордоном, сім'я втрачає свій вплив на виховання і соціальну адаптацію дитини. За таких обставин, слід шукати механізмів компенсації у інших структурних елементах соціального оточення дитини. Такими інституціями очевидно, має бути система освіти (як шкільна, так і позашкільна) – як найбільш впливова на дитину сфера.

2. Для успішного виховання і навчання дітей трудових мігрантів недостатніми є загальні підходи, тому гостро виникає потреба пошуку і формування нових відповідних технологій і моделей навчально-виховної роботи. Позаяк найбільш болючим питанням для дітей трудових мігрантів є проблеми психоемоційної сфери, то основна робота має здійснюватися в напрямку формування позитивної моделі сімейного життя, виховання, професійної орієнтації, трудового і морального еталонів. На нашу думку, слід також ставити акцент і на патріотичному вихованні, оскільки рівень патріотизму у дітей трудових мігрантів, очевидно, є низьким, адже в

першу чергу соціально-економічними і політичними негараздами у країні пояснюють батьки дітям свій виїзд за кордон.

3. Ефективним механізмом соціальної адаптації дітей трудових мігрантів слід вважати вплив засобами позашкільної освіти. Водночас відзначимо незадовільний рівень координації школи та позашкільля чи громадських організацій, які працюють у сфері трудової міграції. Досі відсутні державні програми, що регулюють питання соціальної адаптації і захисту дітей трудових мігрантів, натомість розробка таких програм здійснюється в напрямку економічного контролю коштів трудових мігрантів.

Враховуючи ситуацію, що склалася, єдиним дієвим механізмом залучення дітей трудових мігрантів до проведення змістовного і активного дозвілля бачимо у створенні нової системи взаємодії «батьки-діти-керівник (гуртка, секції, громади)». За таких обставин, контроль і звітність за раціональне використання коштів, які батьки переказують на розвиток своїх дітей, здійснює та особа, яка напряму займається вихованням і розвитком дитини – тренер, художній керівник, лідер громади. Перевагами такого механізму, по-перше, є ефективна компенсація батьками функцій виховання і розвитку, по-друге, розвиток тих закладів позашкільної освіти, які провадять активну соціальну роботу з дітьми трудових мігрантів і по-третє – прозорий і швидкий контроль батьків над використанням ресурсів через прямий контакт із вихователями та дітьми.

4. Результати даних двох досліджень у більшій мірі співпадають, однак є певні розбіжності між даними експертів та учасників фокус-групової дискусії, зокрема у питаннях соціального включення і соціальної активності. Перспективним бачиться подальше і глибше вивчення проблем соціальної адаптації дітей трудових мігрантів; визначення рівня їх соціальної активності із застосуванням методу соціометрії; виявлення рівня тривожності, вразливості та інших психологічних характеристик дітей трудових мігрантів за допомогою психологічного тестування; вивчення проявів життєвої унікальності через аналіз повсякденного життєвого досвіду молодих людей, чиї батьки знаходились за кордоном на заробітках в період їх особистісного становлення біографічним методом (глибинні інтерв'ю). Належне осмислення ситуації, адекватна її оцінка,

мають забезпечити наукову та інформаційно-аналітичну базу для прийняття відповідних прикладних розробок.

Л і т е р а т у р а

1. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.caritas-ua.org/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=23
2. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя (початок) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – № 4. – 2002.
3. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю Трубавіна І.М. : навчальний посібник – Київ: ДЦССМ, 2003.

A. Taranova. The children of labour migrants: searching for mechanisms of social adaptation.

The article is aimed at studying of separate aspects of social behavior of children of Ukrainian migrant workers and at searching for mechanisms of their social adaptation. Materials of sociological researches are used in the article: "Children of migrant workers: features of social behavior" (2009) and "Challenges and adaptation reserves of poly-local families of Ukrainian labor migrants" (2011).

Key words: "distant" family, children of migrant workers, social behavior, social adaptation.

УДК 316.347(=161.2)71:94(477)"1932/1933"

О. О. Ковальчук, І. Г. Майдан

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА КАНАДИ У БОРОТЬБІ ЗА ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. В УСРР

Проблема голодомору 1932–1933 рр. в УСРР постійно була і є в полі зору української діаспори, зокрема Канади, починаючи від трагічних подій і протягом десятиліть, коли на материковій Україні замовчувався навіть сам факт його існування. Українська діаспора все робила, щоб допомогти своїм колишнім співвітчизникам у цю трагічну для УСРР годину, щоб світова громадськість дізналась про справжнє становище в радянській Україні і зумовити уряд СРСР визнати факт голоду і прийняти допомогу.

Ключові слова: українська діаспора, голодомор 1932-1933 рр.